

S T U D I A I M A T E R I A Ł Y

JANUSZ KRZYSZTOF KOZŁOWSKI

NOWE MATERIAŁY DO ZAGADNIENIA STOSUNKÓW MIĘDZY TERENEM POLSKI I WĘGIER W EPOCE KAMIENNEJ

I. SUROWCE KRZEMIENNE NA WĘGRZECH

Analiza wyrobów krzemiennych pod względem pochodzenia surowca stwarza interesujące perspektywy dla badań nad paleolitem, mezolitem i neolitem. Postęp w tym zakresie zależy przede wszystkim od opracowania pierwotnych złóż surowców i ich klasyfikacji. Dzięki badaniom prehistoryków i geologów polskich zostały szczegółowo opracowane surowce krzemienne na terenie Polski i na obszarach sąsiednich. Pozwala to szczególnie śledzić rozprzestrzenienie wyrobów z tych surowców. Opracowano dotychczas rozprzestrzenienie neolitycznych siekier z surowca krzemionkowego (pasiastego) oraz zwrócono uwagę na eksport surowców polskich, poczynając od kresu paleolitu aż do końca neolitu, na teren Czechosłowacji¹. Ten eksport polskich surowców poza Karpaty i Sudety miał między innymi swoje uzasadnienie w małej ilości dobrego do obróbki krzemienia zarówno na Słowacji, na Morawach, jak i w Czechach, w przeciwieństwie do obfitości doskonałych surowców krzemiennych na terenie Polski i Ukrainy Zachodniej. Następnymi terenami w kierunku południowym, obfitującymi w dobre surowce krzemienne, jest wschodnia i południowa część Rumunii oraz Bułgaria. Natomiast poza Czechosłowacją drugim krajem, w którym brak dobrego surowca krzemienno-kowego, są Węgry. Na Węgrzech podobnie jak i w Czechosłowacji występuje jaspis radiolariowy i obsydian, które były w dużym zakresie wykorzystywane w epoce kamienia. Pod niektórymi względami ustępują one jednak surowcom krzemienno-kowym.

---

¹ S. Krukowski, *Pierwocyny krzemieniarskie górnictwa i handlu w holoceenie Polski*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 5: 1920; L. Sawicki, *Współpraca naukowa polsko-czechosłowacka w dziedzinie archeologii przedhistorycznej*, „Sprawozdania PMA”, t. 1: 1948, s. 163; J. K. Kozłowski, *Przyczynki do znajomości surowców krzemienno-kowych w paleolicie i neolicie Czechosłowacji*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 26: 1958, s. 355—360.

W lipcu 1958 r. miałem okazję zapoznać się z częścią materiałów paleolitycznych, mezolitycznych i neolitycznych z terenu Węgier. Wśród materiałów tych występują importy surowców krzemienych polskich, dotychczas nie znane i w literaturze nie wzmiankowane. Zdając sobie sprawę z faktu, iż zestawienie poniższe nie jest kompletne i wymaga dalszych poszukiwań w zbiorach węgierskich, chciałbym zwrócić uwagę na te materiały, do których miałem możliwość dotrzeć, ze względu na ich znaczenie dla studiów nad epoką kamienia.

Paleolit

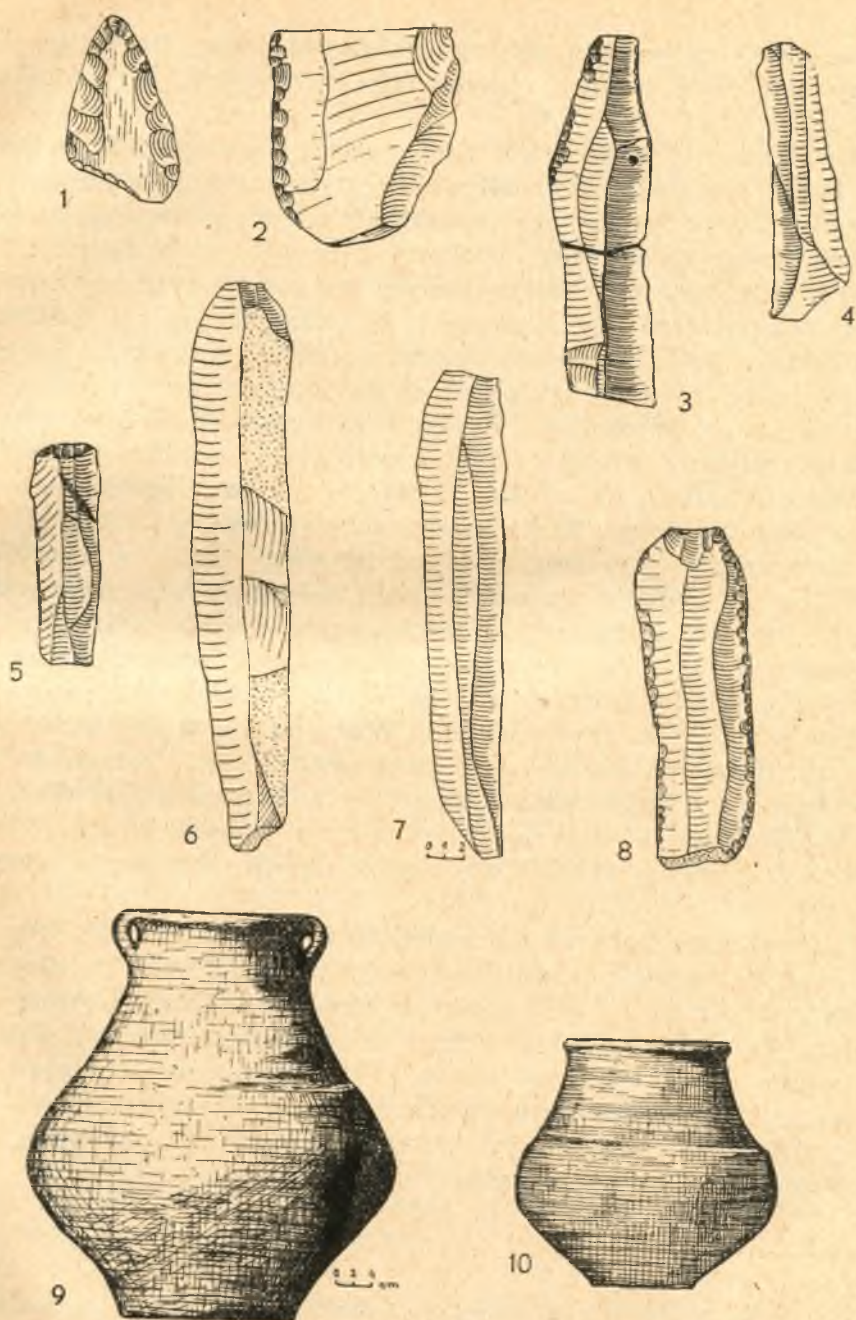
Sólyomkuti Sziklaüreg (schronisko skalne w Górach Bukowych)

W Muzeum Narodowym w Budapeszcie znajdują się materiały z mustierskiego poziomu namuliska *Sólyomkuti Sziklaüreg*, pochodzące z nie publikowanych badań O. Kadića w 1942 r. Poziom ten pod względem chronologicznym datowany jest przez L. Vértesa na koniec interstadiału Riss-Würm lub na początek pierwszego stadiału zlodowacenia Würm². Niestety, brak jest pełnej dokumentacji tych badań i materiał archeologiczny nie jest liczny. Wśród zabytków znajdują się dwa okazy wykonane z surowca świciechowskiego. Są to:

1) Nr Pb 51/105; ostrze mustierskie trójkątne z oblupa pochodzącego z fragmentu konkrecji surowca świciechowskiego. Piętka nie przygotowana, „dzika“; punkt uderzenia na boku piętki. Krawędzie boczne i wierzchołek załuskane na stronie górnej retuszem dość płaskim o dużych negatywach. Na samym wierzchołku załuskanie ma charakter lamelarny. Przy pięćniku wyszczerbienie na stronę górną (tabl. I 1).

2) Nr Pb 51/106; fragment zgrzebła obubocznego, wykonanego na wiórowatym odlupku z surowca świciechowskiego. Zachowana jest wierzchołkowa część odlupka z retuszem na obu bokach: na lewym boku na

² Pan L. Vértés w rozmowie z niżej podpisanym w Budapeszcie w lipcu 1958 r. wspomniał o datowaniu znaleziska z *Sólyomkuti Sziklaüreg* na interglacjał Riss-Würm. Następnie w artykule zamieszczonym w „Acta Archaeologica Carpathica“ (t. 1: 1959 z. 2) stwierdza, iż wspomniane zabytki datować należy na I stadiał zlodowacenia Würm. Wzmiankując to znalezisko w artykule napisanym wspólnie z doc. P. Sikorą (zob. J. Kozłowski, P. Sikora, *Człowiek neandertalski na terenie Karpat*, „Acta Archaeologica Carpathica“, t. 1: 1958 z. 1, p. 45—55) kierowałem się opinią p. L. Vértesa, wyrażoną poprzednio. Nie rozporządzałem odpowiednią dokumentacją dotyczącą warunków stratygraficznych. (Obecnie jest w druku opracowanie tego stanowiska mustierskiego przez L. Vértesa na łamach „Eiszeitalter und Gegenwart“). Niemniej podkreśliliśmy wtedy, iż charakter typologiczny wyrobów, o których mowa, wyróżnia się od grupy starszych, interglacialnych materiałów mustierskich w tej części Europy środkowej.

Tabl. I. Przedmioty z różnych stanowisk

1-2 — schronisko, Solyomkúti Sziklaüreg, Węgry (zgrzebło i ostrze mustierskie); 3 — Eger, góra Kőporos. wiór; 4-5 — Bodrogkeresztúr, Węgry (wiór i drapacz); 6 — Jaszladány, Węgry (wiór); 7 — Pusztáistvánbaza, Węgry (wiór); 8 — Tiszadob, Węgry (wiór); 9 — Wyciąże, pow. Proszowice, amforka z grobu 5 (sk. 32); 10 — Wyciąże, pow. Proszowice, amforka z grobu 1 (sk. 24)

stronie górnej, na prawym zaś boku na stronie dolnej. Retusz przykrawędny jest dość stromy. Wierzchołek zaokrąglony bez załuskania (tabl. I 2).

W związku z tym odkryciem trzeba podkreślić, że w starszym paleolicie Polski nie stwierdzono dotychczas użytkowania surowca świeciechowskiego. Użytkowanie tego surowca ma miejsce dopiero od paleolitu górnego (przemysł oryński środkowy z Sowińca w Krakowie)³. Niemniej z przemysłu wawelskiego znanych jest parę wyrobów z krzemienia górnioastarckiego (czekoladowego), świętokrzyskiego, więc pochodzącego także z Polski środkowej. Słusznie podkreśla jednak L. Sawicki⁴, iż surowiec ten nie musi być przez człowieka importowany z terenu Gór Świętokrzyskich. W okolicach Krakowa w żwirowiskach zawierających materiał eratyczny przemytej *in situ* moreny zlodowacenia południowopolskiego natrafiono na otoczaki konkrecyj lub ich fragmentów z surowca górnioastarckiego. Także krzemienie świeciechowskie znajduje się na powierzchni tarasu erozyjno-akumulacyjnego Wisły w Zakrzowie, pow. Kraków. Podobne fragmenty otoczek z surowca świeciechowskiego występują w żwirowisku zawierającym materiał eratyczny, pochodzący z rozmytej moreny w Ściejowicach, pow. Kraków. Dlatego też surowiec opisywanych wyrobów z Sólomykuty Sziklaüreg nie musi koniecznie pochodzić aż znanad środkowej Wisły, z obszaru swych złóż pierwotnych. Sądząc po otoczakowych powierzchniach, jest prawdopodobne, iż pochodzi on z plejstocenijskich żwirowisk z dorzecza górnej Wisły, np. z okolic Krakowa. Wydaje się to tym bardziej prawdopodobne, iż teren Bramy Krakowskiej skupiał osadnictwo staropaleolityczne w różnych okresach.

Pod względem kulturowym znalezisko z Sólomykuty Sziklaüreg jest pokrewne przemysłowi mustierskiemu z jaskini Subalyuk⁵, bliskiemu facjesowi La Quina. Na naszym terenie elementy podobnych przemysłów występują w drugiej połowie Würmu I w postaci np. przemysłu skalskiego z Piekar I i III. Podkreślić trzeba, że stan znajomości przemysłów tego rodzaju nie jest jeszcze dostateczny. Należy się spodziewać, że luka ta wypełni się w wyniku nowych badań i publikacji wyników badań dawniejszych. Zagadnienie to wymaga obszernego osobnego omówienia.

³ A. Jura, *Stanowisko paleolityczne na Sowińcu w Krakowie*, „Sprawozdanie z czynności i posiedzeń PAU”, t. 46: 1939, s. 181—184.

⁴ L. Sawicki, *Stanowisko paleolitu dolnego na Wawelu*, [w:] *Studia do dziejów Wawelu*, t. 1: 1955, s. 59.

⁵ O. Kadici in., *Monographie über die Funde aus der Höhle von Subalyuk*, „Geologica Hungarica”, t. 14: 1938.

Mezolit

Eger (Góra Köporos)

Stanowisko badane i publikowane przez L. Vértesa w 1948 r.⁶ Materiał znajduje się w Zbiorach Muzeum Narodowego w Budapeszcie, a dość duża kolekcja z badań Léganyiego w Muzeum im. I. Dobo w Eger.

Stanowisko to reprezentuje przemysł mezolityczny z wyraźną tradycją paleolityczną. Wśród zabytków znajduje się jeden okaz wykonany z surowca świciechowskiego:

Nr Pb 48/343; 2 fragmenty wióra dwukrotnie złamanego. Części przypiętkowej brak. Pozostała więc część wierzchołkowa i środkowa. Na stronie górnej wióra fragment zatępiska. Przy wierzchołku drobny retusz na jednej krawędzi, na drugiej zaś wyszczerbienie. Surowiec świciechowski z wsiąkami glebowymi, co nadaje mu ogólnie nieco ciemniejszą, brunatną barwę. Dł. 100 mm, szer. 25 mm (tabl. I 3).

Razem z tym wiórem znaleziono skorupę małża *Tapes art.*, występującego w piaskach i żwirach polodowcowych południowego wybrzeża Morza Bałtyckiego. Znalezisko to potwierdza północną proveniencję surowca krzemiennego.

Sprawa ta rzuca światło na pochodzenie i drogi rozprzestrzenienia się mało znanej grupy przemysłów mezolitycznych o tradycji paleolitycznej. Elementy tego rodzaju znane są i z Polski. M. in. do tej grupy należy zaliczyć ostrze typu mustierskiego, pochodzące z miejscowości Łajski pod Warszawą, wykonane także z surowca świciechowskiego⁷. Elementy podobnych wyrobów, lecz mniejszych rozmiarów, występują też w niektórych polskich stanowiskach tardenuaskich oraz w postaci wyróżnionego ostatnio tzw. przemysłu grzybowskiego ze stanowiska Grzybowa Góra, pow. Starachowice („U Wygonu“)⁸.

Na terenie Węgier elementy podobne poza stanowiskiem na górze Köporos w Eger występują także w Csokvaomány w Górach Bukowych.

Neolit

Bodrogkeresztúr

W Muzeum Narodowym w Budapeszcie znajdują się następujące zabytki wykonane z surowców obcych:

⁶ L. Vértés, *Mezolitikieskie nachodki na wierszynie gory Keporosz pri gorodie Eger*, „Acta Archaeologica Hungarica“, t. 1: 1951, s. 153.

⁷ L. Kozłowski, *Narzędzia krzemienne z okolic Warszawy*, „Światowit“, t. 9: 1912; odbitka, s. 6.

⁸ J. Kozłowski, *Stanowisko przemysłu płużkiego w Grzybowej Górze, pow. Starachowice* (praca magisterska w maszynopisie).

1) Nr 8/1924/85; wiór z surowca kredowego przeświecającego, ciemnoszaroniebieskawego. Na wierzchołku wióra załuskanie w formie pazura. W części przypiętkowej też załuskanie przy prawej krawędzi. Pozostała część prawej krawędzi mikrołuskana. Surowiec krzemienisty typu „południowo-wschodniego“ (wołyńskiego). Dł. 125 mm, szer. 25 mm.

2) Nr 8/1924/89; wiór surowy z rdzenia jednopiętowego z małym sęczkiem i piętą przygotowaną. Surowiec brunatnoszary, jurajski w typie podkrakowskim; dł. 80 mm, szer. 20 mm (tabl. I 4).

3) Nr 8/1924/104; drapacz na wiórze z surowca jurajskiego, brunatnoszarawego nieprzeświecającego, w typie podkrakowskim; dł. 65 mm, szer. 18 mm (tabl. I 5). Ponadto w materiale tym są wyroby z miejscowych surowców kamiennych: chalcedonu i obsydianu. Materiał związany jest z kulturą bodrogkereszturską.

Jászládány

Z grobów szkieletowych kultury bodrogkereszturskiej pochodzą następujące wyroby z obcych surowców krzemienistych, przechowywane w Muzeum Narodowym w Budapeszcie.

1) Nr 35/1939/83; wiór z niebieskawego krzemienia kredowego o niejednolitej barwie; jądro konkrecji krzemienia jaśniejsze, oddzielające się wyraźnie od części zewnętrznej. Surowiec ten charakterystyczny jest dla utworów kredowych doliny górnego Dniestru i południowego Wołynia. Wiór częściowo pokryty korą. Dł. 165 mm, szer. 25 mm (tabl. I 6).

2) Nr 35/1939/53; wiór surowy z krzemienia kredowego podobnej barwy, ale o pasmowaniu koncentrycznym, na przemian ciemniejszym i jaśniejszym. Wiór odbito od dość dużego rdzenia jednopiętowego, stożkowego. Profil wióra słabo wygięty. Dł. 233 mm, szer. 37 mm.

Polgár-Basatanya

W materiale przechowywanym w Muzeum Narodowym w Budapeszcie znajdują się trzy wióry średnich rozmiarów z surowca jurajskiego szarobrunatnego z wtrąceniami petrosileksowymi w typie występującym w okolicach Krakowa (nr 53/I/481, 53/I/583, 53/I/258). Prawdopodobnie związane z kulturą bodrogkereszturską.

Pusztavánháza

Pod nr 25/1928/77 w Muzeum Narodowym w Budapeszcie znajduje się wiór surowy z rdzenia jednopiętowego, wykonany z surowca jurajskiego szarobrunatnego z wtrąceniami petrosileksowymi (tabl. I 7).

Szelevény (okr. Szolnok)

Dr P. Patay zwrócił mi uwagę na interesujący płoszcz krzemienisty

z trzonkiem typu nadbużańskiego, retuszowany powierzchniowo. Wymiary: dł. 111 mm, najw. szer. 34 mm, szer. trzpienia 16 mm. Razem z tym płaszczem znaleziony był jeden wiór. Znaleźisko to zalicza P. Patay do kultury bodrogkereszturskiej. Płaszcz jest jedynym znaleziskiem tego rodzaju na terenie Węgier.

Tiszadob (okr. Miskolc)

Pod nr 63/939/26 znajduje się nóż wiórowy obuboczny podłużny, wykonany z surowca jurajskiego szarobrunatnego z wtrąceniami petrosileksowymi (tabl. I 8), związany z kulturą bodrogkereszturską.

Charakterystyczną cechą omawianych wyrobów krzemienych jest ich związek z kulturą bodrogkereszturską. W innych kulturach neolitycznych i mezolitycznych na terenie Węgier występują przeważnie surowce miejscowego pochodzenia. Np. w kulturze bukowogórskiej na terenie Węgier występuje przeważnie obsydian, co w stosunku do mniejszych wyrobów podkreślał jeszcze F. Tompa⁹. Są zespoły w całości wykonywane z obsydianu (np. z Satoraljaiuhely w dolinie rzeki Bodrog). Większe wióry, których zresztą jest mało, wykonane są z miejscowych surowców krzemienych, bardzo charakterystycznych.

W kulturze lengyelskiej przeważnie występuje jaspis radiolariowy, z którego są w całości wykonane niektóre duże zespoły (np. Zengővárkony). W kulturze ceramiki promienistej (badeńskiej, pécelskiej) w przewadze używano jaspisu, chalcedonu (np. Alsonémedi) i miejscowego krzemienia¹⁰. Zresztą wyroby wiórowe kultury pécelskiej są ogólnie nieliczne (przy interesujących wpływach techniki powierzchniowego retuszu typu podobnego jak w kulturze ceramiki sznurowej). W wyrobach gładzonych tej kultury dopatruje się J. Banner wpływów, a może nawet i importów północnych w postaci toporów facetowanych¹¹. Na tym tle kultura bodrogkereszturska wyróżnia się nie tylko samym pochodzeniem surowca, ale też i rozmiarami wyrobów wiórowych.

Wymienione wyżej surowce krzemienne występujące w stanowiskach kultury bodrogkereszturskiej należą do dwóch grup: 1) surowiec kredowy, znany z pierwotnych złóż na terenie Ukrainy Zachodniej, oraz 2) surowiec jurajski, w typie znanym w Jurze Krakowskiej. Zasięg złóż pierwotnych surowca wołyńskiego obok obszaru Wołynia, zachodniej części Opola i Podola sięga też wąskim pasmem aż do doliny Dniestru w rejonie

⁹ F. Tompa, *Die Bandkeramik in Ungarn*, „Archaeologia Hungarica“, t. 5—6: 1929, s. 38.

¹⁰ J. Banner, *Die péceler Kultur*, „Archaeologia Hungarica“, t. 25: 1956, s. 171.

¹¹ Banner, o. c.

Stanisław (Ukraińska SRR)¹². Także wtórne złoża tego surowca, znane w dolinie górnego Dniestru, były niewątpliwie wykorzystywane. Duża rola surowca wołyńskiego w paleolicie i neolicie była wielokrotnie w literaturze akcentowana; jego eksport na teren zajęty przez kulturę bodrogkereszturską każe nam zwrócić uwagę na prześledzenie innych związków łączących tę kulturę z obszarami położonymi dalej na wschód. Stosunkowo mniej było wiadomo o roli surowca jurajskiego. Niemniej krzemień ten, jak wykazują ostatnie badania, był wykorzystywany w dużym zakresie do masowej produkcji półsurowca wiórowego w pracowniach, których planową eksplorację dopiero rozpoczęto. Zagadnienie związków podfacji górniczej (pracowni nakopalnianych) z określonymi kulturami neolitu i eneolitu nie jest jeszcze w dostatecznym stopniu rozwiązane¹³. Należy ponadto podkreślić, że na terenie Małopolski zespoły „domowe” cyklu wstęgowego obejmują także bardzo liczne półwytwory i rdzenie, które mogły być eksportowane. Wydaje się, że podobnie jak surowce z Gór Świętokrzyskich, czy Zachodniej Ukrainy, surowiec jurajski był w czasach przedhistorycznych surowcem o dużym znaczeniu.

II. ZAGADNIENIE KULTURY BODROGKERESZTURSKEJ W POLSCE

Na tle importów surowców można zwrócić uwagę na stosunki kultury bodrogkereszturskiej z terenami leżącymi na północ i na północny wschód od obszaru jej zwartego zasięgu. W kierunku wschodnim stanowiska kultury bodrogkereszturskiej sięgają do Transylwanii (Decia Muresului)¹⁴. Grupa transylwańska jest raczej izolowana i zgadza się na tym terenie z zasięgiem siekier z poprzecznym ostrzem. Na terenie Słowacji stanowiska bodrogkereszturskie występują głównie w części południowej i zachodniej. Ku północy stanowisk jest mniej; dochodzą jednak aż po górne dorzecze Wagu i Spisz. Ponadto i tutaj znaleziska bodrogkereszturskie pokrywają się z zasięgiem toporów z krzyżowym ostrzem. Topory te M. Novotná¹⁵, B. Novotný¹⁶, P. Patay (uprzejmie informacje udzielone

¹² Por. J. Polanski, *Rekonstruktion der geographischen Verhältnisse des Jungpaläolithikums der podolisch-bessarabischen Provinz*, „Praci Geograficnoi Komissii”, Lwów, t. I: 1935, s. 6—8 (tam dalsza literatura i mapka).

¹³ S. Kowalski, J. Kozłowski, *Neolityczna pracownia krzemieniarska w miejscowości Bębło, pow. Olkusz*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 25: 1958 z. 349 i nast.; *Monografia archeologiczna pow. Kraków*, t. 1, „Zeszyty Naukowe U. J.” (w druku).

¹⁴ W sprawie związków z kulturą bodrogkereszturską por. J. Nestor, „Bericht der RGK”, t. 22: 1933, s. 75; P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kultur in Ungarn*, „Diss. Pannonicae”, t. 2: 1938, s. 9.

¹⁵ M. Novotná, *Medene nastroje a problem nejstarši tažby medi na Slovensku*, „Slovenska Archeologia”, t. 3: 1955, s. 78.

¹⁶ B. Novotný, *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Bratislava 1957, s. 37.

autorowi przez dr P. Pataya), M. W. Garašanin¹⁷ wiąże z kulturą bodrogkereszturską, wbrew dotychczasowym poglądom J. Driehausa¹⁸ (który przypisywał ich produkcję kulturze pécelskiej, a jedynie rozpowszechnienie kulturze bodrogkereszturskiej) i H. Schrollera, wspominającego o kulturze schneckenberskiej¹⁹.

Na terenach leżących na północ od Karpat kultura bodrogkereszturska występuje z jednej strony na Śląsku środkowym, gdzie typowy grób tej kultury odkrył B. Nowothnig w miejscowości Janówek, pow. Dzierżoniów²⁰. W grobie tym znaleziono mały „mlecznik“ bodrogkereszturski. Na tymże terenie w miejscowości Starczewo, pow. Ząbkowice, został znaleziony także 1 topór z krzyżowym ostrzem²¹. Na relacje Śląska z Południem wskazywali już dawniej J. Banner — na podstawie grzechotki kultury lengyelskiej znalezionej w Glinicy, pow. Dzierżoniów, opublikowanej jako import z terenu Węgier²², oraz F. Tompa — na podstawie obecności pewnych form północnych (tj. jordanowskich i pucharów lejowatych) w kulturze bodrogkereszturskiej²³. Zagadnienie to w relacji F. Tompy budzi wątpliwości ze względu na miejsce proveniencji tych form, którym nie musiał być właśnie Śląsk.

Na terenie Małopolski znane jest jedno stanowisko typu Tiszapolgar w Wężerowie, pow. Miechów. Materiały bodrogkereszturskie natomiast znane są z Wyciąży i Igołomi, pow. Proszowice. W Wyciążach odkryto 8 grobów szkieletowych. Szkielety były zazwyczaj wyposażone w 2—3 naczynia, a niekiedy także i w noże krzemienne oraz przedmioty miedziane (bransolety i sztylet)²⁴.

¹⁷ M. W. Garašanin, *Schlachtlocharte aus Kupfer in den Sammlungen serbischer Museen*, „Bericht der RGK“, t. 34: 1951—1953, Berlin 1954, s. 61 i nast.

¹⁸ J. Driehaus, *Zur Datierung und Herkunft donauländischer Axttypen der frühen Kupferzeit*, „Archaeologia Geographica“, t. 3: 1952, s. 6—7.

¹⁹ H. Schroller, *Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin 1933, s. 67.

²⁰ B. Nowothnig, *Ungarländische Grabfunde der Jungsteinzeit aus Schlesien*, „Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit“, t. 15: 1939, s. 119, ryc. 1.

²¹ H. Seger, *Schlesische Hortfunde aus der Bronze- und frühen Eisenzeit*, „Altschlesien“, t. 6: 1936, s. 90—91, ryc. 1.

²² J. Banner, *Die steinzeitliche Klappern von Gleinitz und Kópánecs-Kökeny-dómb*, „Altschlesien“, t. 3: 1931, s. 153—156.

²³ F. Tompa, *Kulturbeziehungen zwischen Schlesien und Ungarn während der jüngeren Steinzeit*, „Altschlesien“, t. 5: 1934, s. 29—32.

²⁴ Uprzejmie dziękuję Panom drowi S. Buratyńskiemu i mgrowi K. Bieleninowi za udostępnienie mi nie publikowanych materiałów z Wyciąży. Jako pierwsza o związku cmentarzyska wyciąskiego z kulturą bodrogkereszturską pisała Z. Podkowińska (*Pierwsza Sesja Archeologiczna*, Warszawa 1955, s. 54—72).

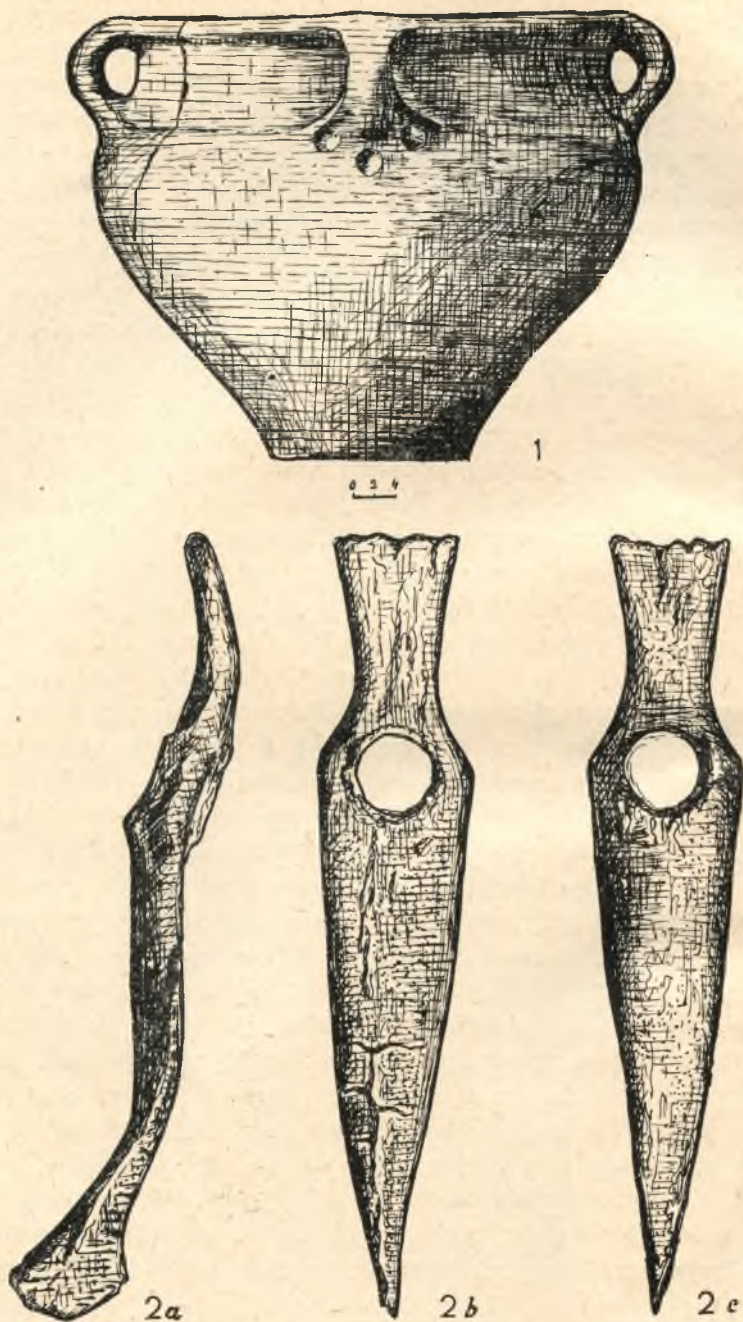
Tabl. II. Wyciąże, pow. Proszowice. Cmentarzysko

1 — amforka z grobu 2 (sk. 25); 2-3 — dwie amforki z grobu 3 (sk. 26); 4 — pucharzek na pustej nóżce z grobu 2 (sk. 25); 5 — miseczka z grobu 3 (sk. 26); 6 — pucharzek na pustej nóżce z grobu 4 — 5 (sk. 32); 7 — miseczka z grobu 7 (sk. 34); 8 — miseczka z grobu 7 (sk. 34)

Najbardziej typową formą bodrogkereszturską z cmentarzyska wyciąskiego jest „mlecznik“ dość wysoki ze zwięzającą się ku górze szyją, oddzieloną poziomym występem od brzuśca i zaopatrzoną w dwa uszka przy krawędzi (gr. 4—5, sk. 32, tabl. I 9). Grób ten, który zawierał wymienione wyżej naczynie (skrót: sk — oznacza skupisko), poza nim wyposażony był jeszcze w pucharek na pustej nóżce o esowatym profilu czaszy i workowate naczynie z dwoma uszkami przy krawędzi. Obok wspomnianego typowego „mlecznika“ bodrogkereszturskiego cmentarzysko wyciąskie dostarczyło jeszcze czterech egzemplarzy podobnych gruszkowatych amforek z występem oddzielającym brzusiec od szyjki (tabl. I 10; tabl. II 1—3). Naczynia te znaleziono w grobach 1, 2, 3 (sk. 24, 25, 26). Z innych form na uwagę zasługują dwa pucharki na pustej nóżce, jednak bez otworów do wnętrza (tabl. II 4—6). Jeden z nich ma stożkową czaszę, oddzieloną od nóżki zębłym występem (gr. 2, sk. 25), a drugi esowatą czaszę (gr. 4—5, sk. 32). Prócz pucharków charakterystyczne są też małe miseczki o esowatym profilu, także z szyjką oddzieloną na ogół poziomym występem od wydętości brzuśca (tabl. II 5, 7, 8). Zarówno wspomniane miseczki, jak i pucharki mają swoje bliskie analogie w znaleziskach bodrogkereszturskich węgierskich (Pusztaitvanhaza, Bodrogkeresztúr i in.). Inny typ miseczki reprezentuje egzemplarz pochodzący z gr. 6. Jest to miseczka z czterema półkolistymi występami ponad brzeg; ma ściśle analogie w kulturze nadcisańskiej. Z innych form charakterystyczna jest duża waza szerokootworowa z czterema naprzeciwległe ułożonymi uchami przy krawędzi. Poniżej każdego ucha są trzy dołki palcowate (tabl. III 1). Wazy tego typu znajdują analogie dość ściśle w ceramice badeńskiej w Czechach (np. Diablice)²⁵, przy czym można by też zwrócić uwagę na ich pokrewieństwo z uchatymi wazami bodrogkereszturskimi z Węgier²⁶. Z form związanych z ceramiką promienistą wymienić można jeden kubek z dnem spiczastym i jedno naczynie workowate zdobione żłobkowaniem na brzuścu, a listwą plastyczną przy krawędzi. Charakterystyczne jest wyposażenie gr. 6 (sk. 33) w jeden nóż wiórowy krzemienisty. Fakt ten można porównać z wyposażeniem grobów bodrogkereszturskich na Węgrzech w pojedyncze duże noże wiórowe (Jaszladany i in.), wykonane przeważnie z surowców importowanych. Wytwarzanie dużego półsurowca wiórowego nie jest typowe dla krzemieniarstwa kultur wstęgowych. Należy więc liczyć się z nabywaniem podobnych wiórów od innych kultur produkujących na dużą skalę takich rozmiarów

²⁵ J. Axamit, *Badenská keramika v Čechach*, „Památky Archeologické“, t. 38: 1932 z. 1—4, ryc. 2/1—2.

²⁶ Np. J. Hillebrand, *Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztaitvanhaza*, „Archaeologia Hungarica“, t. 4: 1929, s. 45—46, ryc. 16 i in.

Tabl. III. Przedmioty z różnych stanowisk

1 — Wyciąże, pow. Proszowice, duże szerokootworowe naczynie z grobu 1 (sk. 24); 2 — Korszów rej. Kołomyja, ZSRR, topór z krzyżowym ostrzem

półsurowiec. Na wyraźne stosunki z Południem wskazuje także występowanie przedmiotów miedzianych. Podkreślić jednak trzeba, że zarówno sztylet, jak i bransolety nie są istotnym elementem dla nawiązań kulturowych i raczej mogą być pewnym wskaźnikiem dla datowania.

Na podstawie materiałów z cmentarzyska wyciąskiego wysuwa się problem wzajemnego stosunku chronologicznego ceramiki promienistej i bodrogkereszturskiej. Sprawę tę poruszałem już w innym miejscu, przyjmując, że obecność elementów bodrogkereszturskich wskazuje na późniejszą fazę kultury ceramiki promienistej. Tezę tę można nadal podtrzymywać — opierając się głównie na materiale słowackim (Barca) — mimo faktów opublikowanych ostatnio przez N. Kalicza²⁷. Na podstawie badań w Szekely ustalił on następującą stratygrafię eneolitycznych kultur tej części Węgier: ponad typem Tiszapolgar występowała tam kultura bodrogkereszturska, a nad nią dopiero poziom z ceramiką pecelską (promienistą). Fakt ten moim zdaniem przeczy jedynie hipotezie S. Foltiny i A. Ohrenbergera²⁸, zdaniem których pod wpływem rozprzestrzenienia się kultury bodrogkereszturskiej kultura ceramiki promienistej miała być zupełnie wyparta z terenu Węgier. Należałoby więc przyjąć, że kultura ceramiki promienistej nadal istnieje na Węgrzech i jest częściowo współczesna z kulturą bodrogkereszturską. J. Banner ustalając następstwo chronologiczne kultur Pécel-Bodrogkeresztúr podkreśla argumenty przemawiające za ich częściową współczesnością²⁹. Podobne fakty przytacza też P. Patay³⁰.

Przedstawione materiały dają więc okazję wskazania na udział kultury bodrogkereszturskiej w eneolicie Małopolski i na jej pozycję chronologiczną na tym terenie. Jest to zgodne z pochodzeniem surowców krzemiennych, odkrytych w tej kulturze na Węgrzech.

Wpływy kultury bodrogkereszturskiej podkreśla też Z. Podkowińska na podstawie materiałów ze Złotej-Grodziska³¹. Wydaje się jednak, że w wypadku złockiej ceramiki malowanej wpływ ten jest pośredni. Typ złocki ceramiki malowanej jest bowiem w bliskim pokrewieństwie z ceramiką ludaniczną na terenie Słowacji, która wykazuje tam silne oddziaływanie kultury bodrogkereszturskiej (Komiaticze, Ludanice)³².

²⁷ N. Kalicz, *Rezkori sztratigrafia Szekely község határában*, „Archeologiai Ertesítő”, t. 85: 1958, s. 1—6.

²⁸ S. Foltiny i A. Ohrenberger, *Neue Funde aus dem Bezirk Neusiedl am See*, „Archaeologia Austriaca”, t. 9: 1952, s. 30—32.

²⁹ Banner, *Die pécelér Kultur*, s. 177.

³⁰ Patay, *Frühbronzezeitliche Kultur in Ungarn*, s. 17.

³¹ Z. Podkowińska, *Pierwsza charakterystyka stanowiska eneolitycznego na polu Grodzisko I we wsi Złota*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 19: 1953, s. 46.

³² Novotny, *Slovensko v mladšej...*, s. 33—34.

Bardzo ważne, jak wskazano wyżej, dla wyznaczenia zasięgu elementów bodrogkereszturskich jest występowanie toporów z krzyżowym ostrzem. Topory tego typu znane są poza Śląskiem w jednym egzemplarzu z Małopolski (Konieczmosty, pow. Pińczów³³) oraz w dwu egzemplarzach z Ukrainy Zachodniej: Horodnica i Korszów, rej. Kołomyja. Topór z Horodnicy był już publikowany³⁴. Egzemplarz z Korszowa, rej. Kołomyja, dotychczas nie publikowany, odznacza się dużymi rozmiarami i złym wykonaniem odlewu. Mógł więc być importowany jako surowiec³⁵ (tabl. III 2ac).

W świetle przytoczonych danych uderzająca jest zgodność terenów wzajemnej penetracji elementów północnych na południe (surowce krzemienne) i południowych na północ (wyroby miedziane i ceramika bodrogkereszturska) poprzez Karpaty. Ważny jest charakter wymienionych kontaktów. Można przyjmować albo dalekosiężne kontakty wymienne, albo przenikanie pojedynczych grup ludności na północ od Karpat. Zbyt mało jest jeszcze materiału, by rozstrzygnąć, która koncepcja jest słuszniejsza.

W świetle opisanych materiałów wysuwa się jeszcze sprawa kontaktów kultury bodrogkereszturskiej z terenem górnego dorzecza Dniestru i Bugu. Świadczy o tym zarówno import półsurowca wiórowego, jak i gotowych wyrobów (płoszcz z Szeleveny). Ten ostatni fakt wskazuje na kontakt z pracownikami nadbużańskiej ceramiki sznurowej³⁶. Na terenie Słowacji wschodniej znane są też pracownie związane z typem Tiszapolgar, użytkujące importowany wołyński surowiec krzemienisty (Lučky, Tibava, Michalovce³⁷). Prawdopodobnie jest też odwrotne przenikanie elementów bodrogkereszturskich na wschód, zaznaczające się w kulturze Usatowo-Gorodsk. Zagadnienie to wymaga osobnego opracowania.

Wrzesień 1958 r.

Z Zakładu Archeologii Polski
Uniwersytetu Jagiellońskiego

³³ L. Graba-Łęcka i W. Szymański, *Znalezisko topora miedzianego w Konieczmostach, pow. Pińczów*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 24: 1957, s. 88—93.

³⁴ W. Przybysławski, *Repertorium zabytków przedhistorycznych na obszarze szesnastu powiatów Galicji Wschodniej*, t. 4, Lwów 1906, s. 27.

³⁵ Muzeum Archeologiczne w Krakowie, nr 3341.

³⁶ W tym kontekście można przypomnieć o sierpowatych nożach krzemienistych z retuszem powierzchniowym, znanych w kulturze schneckenbergskiej (por. Schroller, *op. cit.*, tabl. 53, ryc. 5, 8).

³⁷ K. Andel, *Výsledok archeologického prieskumu na zemplinsko-užskej nizine v r. 1953—54*, [w:] *Vlastivedný Sborník*, Košice 1955, s. 151—152.

JANUSZ KRZYSZTOF KOZŁOWSKI

NEUES MATERIAL ZUM PROBLEM DER BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DEM GEBIET VON POLEN UND UNGARN IN DER STEINZEIT

1. Feuersteinrohmaterialien in Ungarn

Der Autor bespricht auf Grund seiner Studien eines Teiles der in Ungarn gefundenen Materialien die eingeführten Feuersteinrohmaterialien, die im Paläolithikum, im Mesolithikum und im Neolithikum in Ungarn auftreten.

Unter den paläolithischen Materialien verdient besondere Aufmerksamkeit die Fundstelle in der Höhle von Sólómkuti (Bückgebirge), wo O. Kadić in der Schicht von Moustierperiode eine Spitze und einen Schaber fand, zu deren Ausführung ein weiss getupfter Rohmaterial verwandt wurde, der aus der Gegend der mittleren Weichsel stammt (Swieciechów, Kreis Puławy).

Eine Klinge von ähnlichem Material wurde an einem mesolithischen Fundort auf dem Berge Köporos in Eger gefunden. Diesen Fundort muss man dem Mesolithikum mit paläolithischer Tradition zuzählen. Elemente ähnlicher Verarbeitung sind selten auf dem Gebiete Polens. Interessant ist, dass in Eger zusammen mit dem oben angeführten Fundmaterial eine Muschelschale gefunden wurde (*Tapes art.*), die in epipleistozänischen Niederlassungen am Strand der Ostsee vorkommt.

Im ungarischen Neolithikum finden sich Erzeugnisse, hergestellt aus Rohmaterial von Juraperiode von der Gegend von Kraukau sowie aus Kreidefeuerstein „südöstlicher“ Herkunft, der vom Gebiet der westlichen Ukraine stammt. Das Auftreten von Klingen und von Klingenwerkzeugen aus diesen Rohmaterialien ist auf die Bodrogkeresztürkultur begrenzt. Ihr Auftreten wurde an folgenden Plätzen festgestellt: Bodrogkeresztúr (2 Klingen und 1 Kratzer), Jaszladány (2 Klingen), Polgar-Bassatanya (3 Klingen), Pusztaistvanhaza (1 Klinge), Szeleveny (1 Stielspitze, oberflächlich retuschiert), Tiszadob (1 Klingenmesser).

2. Das Problem der Bodrogkeresztürkultur in Polen

Auf Grund des Auftretens von eingeführten Feuersteinmaterialien in der Bodrogkeresztürkultur in Ungarn sucht der Verfasser entsprechende chronologische und kulturelle Anknüpfungspunkte auf dem Gebiet von Polen und den benachbarten Territorien. Neben der typischen Bodrogkeresztürkeramik sieht der Verfasser als Beweis der Einflüsse dieser Kultur die Doppeläxte mit kreuzständiger Schneide aus Kupfer an. Es gibt drei Gruppen von Fundstellen, die einen Beweis für die Einflüsse der Bodrogkeresztürkultur darstellen: In Mittelschlesien (ein Milchtopf typisch für die Bodrogkeresztürkultur aus einem Grabe von Janówek, Kreis Dzierżoniów, und eine Doppelaxt mit kreuzständiger Schneide aus Starczewo, Kreis Żabkowice), im Gebiet von Klempolen (Begräbnisstätte mit Bodrogkeresztürkultur von Wyciąże, Kreis Proszowice, dessen typische Formen im Bild dargestellt sind, und eine Doppelaxt mit kreuzständiger Schneide aus Konieczmosty, Kreis Pińczów) sowie im obren Zuflussgebiet des Dniestr (Funde von Doppelaxten mit kreuzständiger Schneide in der Ortschaft Horodnica, Kreis Horodnica, und Korszów, Kreis Kołomyja). Im Klempolengebiet kommt es zur Vermischung der Bodrogkeresztür- mit der Kannelierterkeramik. Das Auftreten von Bodrogkeresztürmaterialien nördlich der Karpathen beweist gegenseitige Kontakte mit dem Gebiet von Ungarn. Ausserdem macht der Verfasser auf die Möglichkeit von Einflüssen der Bodrogkeresztürkultur auf die spättrypolische Gruppe Usatowo-Gorodsk aufmerksam.

